

Leone Caetani'nin *Annali Dell'İslâm* Adlı Eserinin Hüseyin Câhid Tarafından Yapılan Çevirisi Üzerine Bazı Düşünceler ve Türkiye'deki Yansımaları

MUHAMMED İHSAN HACIİSMAİLOĞLU

Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi, Çorum, Türkiye
mihsanhaciismailoglu@hitit.edu.tr

Geliş Tarihi / Received Date : 26.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted Date : 28.12.2020
Yayın Tarihi / Published Date : 31.12.2020

Atıf / Cite as

Hacıismailoğlu, Muhammed İhsan. "Leone Caetani'nin *Annali Dell'İslâm* Adlı Eserinin Hüseyin Câhid Tarafından Yapılan Çevirisi Üzerine Bazı Düşünceler ve Türkiye'deki Yansımaları". *İstem*, 18/36 (2020): 521-540. <https://doi.org/10.31591/istem.848565>

Öz

Batı dünyası tarafından özellikle Müslüman Doğu toplumlarının dil, tarih, kültür ve coğrafyalarının incelendiği faaliyetler olan oryantalizm/şarkiyat araştırmaları 17. asrın sonlarına doğru sistematik bir hale gelmiş, 19. ve 20. yüzyıllarda da bu çalışmalar artarak devam etmiştir. 19. yüzyıldan itibaren müsteşriklerin İslam ve Müslüman toplumları konu edindikleri kitap ve dergi yayınlarında artış görülmektedir. Bu faaliyetler Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi İtalya'da da kendisini göstermekteydi.

İtalya'da Leone Caetani tarafından İslam Tarihi'ne dair kaleme alınan *Annali Dell'İslâm* adlı eser Osmanlı döneminde tercüme edilmiş ve hem Batı'da hem de Osmanlı'da yayımlandığı ilk günlerden itibaren dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Bu eserin, İtalya'da İslam hakkındaki araştırmaları derinden etkilediği ve bu çalışmaların temelini teşkil ettiği söylenebilir.

Araştırmamızda Leone Caetani'nin kaleme aldığı eser ve Osmanlı'da Hüseyin Câhid (Yalçın) tarafından yapılan çevirisi incelenecektir. Aynı zamanda esere yapılan reddiyeler bağlamında bu çalışmanın Türkiye'deki yansımalarına değinilecektir. Oryantalist bakış açısının yansıtıldığı ve bazı yanlış bilgiler aktarılarak kaleme alınmış olduğu görülen bu eser, Batı'nın İslam ve Hz. Muhammed tasavvurunu sunan bir örneklem olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Hz. Muhammed, Oryantalizm, Leone Caetani, Hüseyin Câhid.

Abstract

Some Thoughts on Translation of Caetani's Annali Dell'İslâm by Huseyin Câhid and Their Effects on Turkey

Orientalism / oriental studies, which are the studies in which the language, history, culture and geographies of the Muslim Eastern societies are examined by the Western world, became systematic towards the end of the 17th century, and these studies continued increasingly in

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

the 19th and 20th centuries. Since the 19th century, there has been an increase in the number of books and journals in which the orientalists focused on Islam and Muslim societies. These activities were manifested in Italy as well as in various regions of Europe. The work titled *Annali Dell'Islâm*, written by Leone Caetani in Italy on Islamic History, was translated into Turkish during the Ottoman Empire and has attracted attention both in the West and in the Ottoman Empire since the beginning. It can be said that this work has deeply affected the researches on Islam in Italy and constitutes the basis of these researches. In this study, the work written by Leone Caetani and its translation by Huseyin Câhid (Yalcin) during the Ottoman Empire will be examined. In addition, the reflections of this work in Turkey will be discussed in the context of the refutations. This work in which the orientalist perspective is reflected and given some false information will be analyzed as a sample that reveals the West's thought of Islam and Prophet Muhammad.

Keywords: History of Islam, Prophet Muhammad, Orientalism, Leone Caetani, Huseyin Câhid.

Giriş

Oryantalizm veya Arapça ifadesi ile *Şarkiyatçılık*, Müslüman doğu coğrafyasının din, dil, kültür ve medeniyetine dair Batılı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmaları ifade etmektedir. Doğu hakkında yazan, ders veren ve Doğu'yu araştıran kişi *Şarkiyatçı/Müsteşrik*, bu kişinin yaptığı iş de *Şarkiyatçılık/İstisrak* veya *Oryantalizm* olarak tanımlanmıştır. Ancak her ne kadar bu çalışmalar bilimsel anlamda Müslüman Doğu toplumlarını yakından tanıma amacıyla yapılsa da Batı'nın Doğu üzerinde otorite kurma ve ona üstün gelme çabası olarak da algılanmaktadır.¹ Bu açıdan bakıldığında Batılı araştırmacılar tarafından özellikle İslam ilimleri üzerinde yapılan çalışmaların, İslami ilimleri tanımak ve öğrenmekten ziyade bunları gerçek dışı açıklamalar ile çürütme gayesi taşıdığı görülmektedir. Çünkü oryantalizmin, gerçek Doğu'yu değil şarkiyatçıların görmek istediği Doğu'yu aksettirdiği düşünülmüştür. Zira Rönesans'la birlikte etkinliğini kaybetmeye başlayan Hıristiyan Kilisesi, diğer dinler karşısındaki tutumunu değiştirmesi gerektiğini fark etmiştir. Bundan dolayı da İslam dünyasını ayrıntılarıyla tanımak suretiyle kendi çıkmazlarını İslam'ın değerleri üzerine hamlederek kendi dinleri üzerindeki çözümsüzlükleri ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. İşte bu noktada İslami ilimler adına Müslümanlar tarafından ortaya konulan eserleri incelemenin önemini fark ederek araştırma ve çalışmalarını bu eserler üzerinde yoğunlaştırmışlardır.²

18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından itibaren bir bakıma İslam'ı karalama çabası halini alan oryantalist çalışmalar, İslami eserleri inceleme ve bu konuda yeni eserler ortaya koyma üzerinde odaklanmıştır. Bu yolda çok sayıda müsteşrik tarafından İslam'ı kendi anladıkları veya anlamak istedikleri yönde, İslami ilimlerin farklı sahalarına dair eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Ne var ki Batılı yazarlar tarafından ortaya konulan bu İslam araştırmalarına karşı İslam dünyasında genel bir tedirginlik bulunmaktadır. İslam ve Müslümanlar hakkındaki Batılı çalışmaların genellikle önyargı ve düşmanca tavır barındırmaları bu tedirginliğin ana sebebidir. Özellikle 19. yüzyıldan itibaren bu

¹ Edward Said, *Oryantalizm (Doğu Bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998), 13-14.

² Ahmet Yücel (ed.), *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 12.

tavrın daha belirgin olduğu ve bu tarzda eserlerin yazımının daha da çoğaldığı gözlemlenmektedir.³

İslam, Müslümanlar ve onların ortaya koyduğu eserler üzerine araştırma yapan müsteşriklerden birisi olan Leone Caetani, hem mensubu olduğu ailesi ve kimliği itibarıyla İtalya'da hem de oryantalist çalışmalarıyla ilim dünyasında büyük bir şöhrete kavuşan bir isimdir. Bu alanda Hz. Muhammed ve ondan sonraki döneme ait İslam ve Müslümanların tarihi sürecine dair ele aldığı eserini *Annali dell'İslâm (İslam Yıllıkları)* adı ile neşretmiş ve bu alanda hem Batı'da hem de İslam toplumunda oldukça ses getirmeyi başarmıştır.

1. Leone Caetani'nin Hayatı ve İslam Tarihi İlgisi

19. yüzyılın meşhur İtalyan müsteşriklerinden ve aynı zamanda da 15. Sermoneta Dükü ve 5. Teano Prensi unvanlarına sahip olan Leone Caetani, Roma tarihinin en eski ve seçkin ailelerinden birine mensup olarak 12 Eylül 1869 tarihinde Roma'da doğmuştur.⁴ Ailesinin ünü Ortaçağ Hıristiyan dünyası papalarından 2. Gelasius (öl.1119) ve 8. Bonifacius (öl.1303)'un Leone Caetani'nin büyükbabaları arasında yer almalarından ileri gelmekteydi. Bu isimlerin yanı sıra yüzyıllar boyunca aile üyeleri arasından kardinaler, akademisyenler, diplomatlar ve bilim adamları da yetişmiştir.⁵

Leone Caetani'nin büyükbabası (babasının babası) Michelangelo (öl.1882), Roma'nın 1870 yılında İtalya Krallığı tarafından işgal edilmesinin ardından burada bir süre geçici valilik de yapmış olan ve önde gelen siyasi liderlerden biri idi. Siyasi kimliğinin yanı sıra ilmî sahada da boy gösteren biri olmuştur. Ortaçağ'ın meşhur şairlerinden Dante (öl.1321) üzerine yaptığı çalışmalarla adından söz ettirmeyi başarmıştır. Michelangelo, 1840'ta Polonyalı bir kontes olan Calixta Rzewuski ile evlenmiştir. Kontes Rzewuski'nin ünlü bir Polonyalı oryantalist olan babası Waclaw Seweryn Rzewuski (öl.1831), hayatının son zamanlarını Ortadoğu'da geçirmek için Polonya'yı terk etmişti. Bu durumun, Caetani ailesinin gelecek nesillerinin ve özellikle de Leone Caetani'nin Arap kültürüne olan hayranlığına ilham vermiş olabileceği düşünülebilir.⁶

Leone Caetani'nin diplomatik ve siyasi kimliği ile tanınan babası Don Onorato (öl.1917) uzun yıllar İtalya Parlamentosu üyeliğinde bulunmuş ve 1896 yılında İtalya Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmiştir. Annesi ise, İngiliz asilzadelerinden Ada Booth Wilbraham'dır (öl.1934). İtalya'nın böylesine seçkin ve soylu ailelerinden birisi içinde yetişen Leone ile 4 erkek ve 1 kız kardeşi

³ Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev. Alp Eker vd. (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 1/X.

⁴ Reyazul Hasan, "Prince Leone Caetani-A Great Italian Orientalist (1869-1935)", *Hamdard Islamicus* 5/1 (1982), 45.

⁵ Greater Vernon Museum&Archives, "The Caetani Family: Popes, Princes, Scholars and Artists by Karen Avery" (Erişim 10 Ağustos 2020).

⁶ Greater Vernon Museum&Archives, "The Caetani Family: Popes, Princes, Scholars and Artists by Karen Avery" (Erişim 10 Ağustos 2020).

de oldukça iyi düzeyde eğitim görmüşler ve önemli vazifeler üstlenmişlerdir. Leone'nin farklı dilleri öğrenme hususunda özel bir yeteneği bulunmaktaydı. 1891 yılında Roma Üniversitesi'nin Antik ve Doğu Dili ve Tarihi bölümlerinden iyi bir derece ile mezun olarak zaman içerisinde 11 farklı dili akıcı bir halde konuşma ve yazma becerisine sahip olmuştur.⁷

Leone Caetani, ailesinden gelen hususi bir merak ile özellikle Doğu ve İslam çalışmalarına karşı büyük bir ilgi beslemekteydi. Bu ilgisinden dolayı genç yaşlarından itibaren Doğu dillerini öğrenmeye başladı. 15 yaşında iken Sanskritçe ve Arapça öğrendi.⁸ İslam coğrafyasını yakından tanımak amacıyla Ortadoğu, Hindistan, Kuzey Afrika, İran ve İstanbul'a seyahatler düzenleyerek geniş bir coğrafi yelpazede dolaşmış ve buraları keşfetmeye çalışmıştır.⁹ Bu seyahatleri elbette sade bir geziden ibaret değildi. Özellikle İran ve Mısır yolculuklarında Arap Dili ve Edebiyatı ile Sami Dili derslerine de katılmıştır. Böylece kısa süre içerisinde Türkçe, Arapça ve Farsça başta olmak üzere birçok doğu diline hâkim olmayı başaran Caetani aynı zamanda bu seyahatleri esnasında aile servetini sayesinde de gittiği yerlerden oldukça fazla sayıda yazma eseri ve fotoğraf koleksiyonunu kendi kütüphanesine eklemiştir.¹⁰ Elde ettiği tüm bu kıymetli birikim, Leone Caetani'nin Şark ilimlerini yakından tanınmasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte İslam Tarihi'ne dair 1905 yılında kaleme almaya başlayacağı ve tamamlanması 11 yıl sürecek olan eserinin zihinsel arka planını da bu seyahatleri esnasında oluşturmuştur. Hem topladığı malzemelerle hem de tanıklık ettiği olaylarla bu eserin zeminini oluşturduğunu söylemek yanlış olmazsa gerektir.

Leone Caetani, 19. yüzyılın başlarındaki bu uzun seyahatleri esnasında toplamış olduğu dokümanları sayesinde İslâm'ın kökenleri ile çağlar boyunca yükselişi ve yayılışı üzerine tahlili ve kronolojik bir eser ortaya koymayı amaçlamıştı. *Annali Dell'İslâm/ İslam Yıllıkları* adını verdiği eserinin ilk cildini 1905 yılında yayınladı.¹¹ Kitap, Hicret'in 40. yılına kadarki zaman dilimini yani 661 yılında İslâm Devleti'nin dördüncü halifesi Ali b. Ebi Tâlib dönemine kadar olan Müslümanların tarihini içermektedir. Eserinin tamamının yazımını 1915'te tamamlamış olmasına rağmen 1905 ve 1926 yılları arasında 10 cilt olarak yayınlamıştır.

Uzun seyahatler ve ilmî mesainin yanı sıra aile fertlerinin birçoğu gibi Leone Caetani de kendisini siyasetten uzak tutamamış ve 1909 yılında İtalyan Par-

⁷ Greater Vernon Museum&Archives, "The Caetani Family: Popes, Princes, Scholars and Artists by Karen Avery" (Erişim 10 Ağustos 2020).

⁸ Hasan, "Prince Leone Caetani-A Great Italian Orientalist", 47; Greater Vernon Museum&Archives, "The Caetani Family: Popes, Princes, Scholars and Artists by Karen Avery".

⁹ Hasan, "Prince Leone Caetani-A Great Italian Orientalist", 48.

¹⁰ Bk. Laçın, Bahar, *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2019), 11-12.

¹¹ Bk. Leone Caetani, *Annali Dell'İslâm* (Milano: Ulrico Hoepli, 1905), 1.

lamentosu'na milletvekili olarak girmiştir. Siyasette radikal bir taraf sergilemiş ve özellikle din adamlarının siyaset üzerindeki etkilerine karşı durmuştur. Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Libya bölgesinin İtalya tarafından işgalini eleştirmiştir. Dahası Libya konusunda ortaya koyduğu bu tavrın, kendisinin "Türklerin Arkadaşı Olan Prens" lakabı ile anılmasına sebebiyet verdiği dahi ifade edilmektedir.¹² Tüm bu karşı çıkışları dolayısıyla 1911 yılında bir anda kendisini Libya karşıtı sosyalist grubun içerisinde bulmuş ve 1913 seçimlerinde tekrar meclise girme imkânı elde edememiştir. İlerleyen dönemde 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Leone Caetani'nin çalışma ve faaliyetlerini de kesintiye uğratmıştır. Bu durumlardan sonra Libya konusunda belki de daha önceki tavırları nedeniyle kendisini vatana ihanet ile suçlayanlara karşı bir yanıt olması için, 1915'te gönüllü olarak İtalya ordusuna katılmış ve yaklaşık iki yılını dağ topçu subayı olarak Cadore'da cephede geçirmiştir.¹³

Caetani birtakım sağlık gerekçeleri ile ordudan terhis edildikten sonra bir daha çalışmalarına dönecek enerjiyi kendisinde bulamayacak ve 1924'te Müslüman toplumların din, tarih ve kültürleri araştırmalarının devamını sağlayabilmek amacıyla kendi adıyla anılan "Caetani Müslüman Araştırmaları Vakfı (Fondazione Caetani per gli Studi Musulmani)"nı kuracaktır. Bundan sonraki süreçte İtalya'daki mevcut siyasi duruma muhalif konumda oluşu Leone Caetani'yi İtalya'dan çıkmaya zorlamıştır. O zamana kadar İslam coğrafyasından toplamış olduğu eserlerin varlığını koruyabilmek için, zengin kütüphanesini Accademia Nazionale dei Lincei'ye bağışlayarak 1925 yılında gönüllü olarak Kanada'nın batı bölgesi olan İngiliz Kolombiya'sının (British Columbia) Vancouver şehrine iltica etmiş ve ömrünün kalan yıllarını orada geçirmiştir. Kanada'da bulunduğu yıllar içerisinde bir daha eser vermediği bilinen Caetani, 1935 yılında ölmüştür.¹⁴ Hem mensubu olduğu ailenin soyluluğu ve hem de İslam toplumu üzerinde yaptığı çalışmaları ile tarih boyunca adından söz ettirmeyi başaran Caetani, ünlü şarkiyatçılar arasında zikredilen bir isim olmuştur.

2. Leone Caetani'nin *Annali Dell'İslâm* İsimli Eseri

Leone Caetani'nin İtalyanca olarak kaleme aldığı eseri olan *Annali Dell'İslâm* 10 cilt olarak basılmıştır. Ancak eserin 1905 yılında yayımlanan ilk cildinde planlanan proje; 9 cildi Hicri 1-922. yıllar arasındaki İslam Tarihini içine alan ve 10-12. ciltleri genel alfabetik indeks olarak tasarlanmış 12 ciltlik bir eserdir.¹⁵ Ancak ciltler yazılmaya devam ettikçe sürecin planlandığı şekliyle ilerleyemediği görülmektedir. 2. ciltte ise planın neredeyse tamamen değişmiştir.¹⁶ Bu ciltten sonra her yeni ciltte tespit edilen farklılıklarla beraber, 6. ciltte

¹² Bk. Laçın, *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, 13-14.

¹³ Trecanni, "Caetani, Leone" (Erişim 28 Eylül 2020).

¹⁴ People Pill, "People/Leone Caetani" (Erişim 12 Eylül 2020).

¹⁵ Planlanan ilk içerik için Tablo 1'e bakınız. Caetani, "Avvertimento", *Annali Dell'İslâm*, 1

¹⁶ Caetani eserinin ikinci cildini 1. ve 2. bölüm olarak iki kitap halinde neşretmiştir. Bu cildin giriş

eserin 15 cilt olarak hazırlanmaya devam edeceği belirtilmiştir.¹⁷ Birinci planda indekse son ciltlerde yer verileceği söylenmekte iken 7. ciltte 3. ve 5. cildi de kapsayan ciltlerin indeksinin verilmesi bir yenilik olarak belirmektedir.¹⁸ 1. Dünya Savaşı neticesinde Leone Caetani'nin de savaşa bizzat katılması sonucunda eserin yazım süreci aksamış ve 8. cildi 1918'de basılmış olan *Annali Dell'İslām* adlı eserin 1926'da son iki cildin basılmasından sonra tamamlandığı belirtilmiştir. Leone Caetani'nin, hicretin 40. yılındaki olaylar ve Hz. Ali döneminin özetiyle sonlandırdığı bu eser, yine kendi hayatında mühim bir yeri olduğunu belirttiği ve eserin hazırlanmasında büyük katkılarının olduğunu ifade ederek teşekkürlerini sunduğu İtalyan oryantalist arkadaşı Carlo Alfonzo Nallino'ya atfedilerek nihayete ermiştir.¹⁹

Eserin ilk 8 cildinin Ulrico Hoepli Yayınevi tarafından Milano'da yayımlandığı görülmektedir. Son iki cilt ise Fondazione Caetani (Caetani Vakfı) tarafından 1926 yılında Roma'da yayımlanmıştır. Leone Caetani, 9. ve 10. ciltlere yazdığı önsözlerde her iki cilt için de hazırlıkların 1914 yılında başladığını belirtmiştir.²⁰ Aynı zamanda 9. Cildin önsözünde, bahsedilen son iki cildin 40 yıllık bir çalışmanın, yapılan seyahatler sonucunda toplanan bilgilerin ve yapılan tercüme sonucunda elde edilen verilerin ürünü olduğu özellikle vurgulanmıştır. Savaşın sonunda müsvedde halinde olan bu ciltlerin üzerinde yeniden çalışmaya başlamasının zaman aldığından ve meslektaşı Giorgio Levi Della Vida'dan (öl.1967)²¹ da yardım almasıyla bu ciltlerin yayıma hazırlandığından söz etmiştir.²²

Eserin içeriğine baktığımızda 1. cilt dışında, diğer ciltlerde Caetani'nin kendine ait bir sistem geliştirdiğini görmekteyiz. Rivayet farklılıklarına göre, aynı olayları farklı başlıklarda ele alması bu duruma bir örnek olarak söylenebilir. Aynı zamanda 2. ciltte görülen diğer bir yenilik İslam hâkimiyeti altında olan toprakları ve ülkeleri başlıklarda belirterek o yıla ait yaşanan olayları not almasıdır.²³ Bir başka özellik ise her senenin sonunda o yıl hac ibadetine katılmış

→ →

kısımında tüm ciltlerde uygulandığı şekliyle projenin gidişatı ve ciltlerin içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Caetani, *Annali Dell'İslām*, II-Tomo I/İç Kapak Sayfası.

¹⁷ Caetani, *Annali Dell'İslām*, 6/İç Kapak Sayfası.

¹⁸ Caetani, *Annali Dell'İslām*, 7/İç Kapak Sayfası.

¹⁹ Mevcut ciltlere ait detaylı konu indeksine ulaşmak için tüm ciltlerde bulunan indekslere bakılabilir. Ayrıca her cilde ait özet içerik için bk. Laçın, *Caetani'nin Annali Dell'İslām Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, 18-24.

²⁰ "Bu ciltlerin değerlendirilmesinde araştırmacıların (akademisyenlerin) hoşgörüsüne sığınıyorum. Zira yayımlanan diğer sekiz cilt gibi kişisel herhangi bir avantaja sahip değildir. Yalnızca İslām tarihi ve uygarlığı alanında çalışan araştırmacılara bir miktar fayda sağlamak için harcanmış zaman ve ciddi bir çalışmadır. Ayrıca kırk yıllık çalışma, seyahatler ve büyük fedakârlıklarla toplanan ve tercüme edilen tarihi verilerin kaybolmasını izin vermemektir." Caetani, *Annali Dell'İslām*, 9/XIII-XIV.

²¹ Biyografisi için bk. Mahmut H. Şakiroğlu, "Levi Della Vida Giorgio", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2020).

²² Mısır'da bulunan Giorgio Livi Della Vida 1911 yılında İtalya'ya dönünce, kitabını yazmasında Caetani'ye yardımcı bulunmuştur. Caetani de eserinin 9. cildini ona ithaf etmiştir. Bkz. Abdurrahman Bedevi, *Mevsûatü'l-müşteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1993), 246.

²³ Bk. Caetani, *Annali Dell'İslām*, 2/Tomo I-II.

kişilerin listesine de yer verdiğinin görülmesidir 1. cildin dışında tüm ciltlerde alfabetik indeks yer almıştır. Olaylar hakkında detaylı konu başlıklarına yer verilen tablolar da yine bu ciltlerde bulunmaktadır.

Caetani'nin eserinin bir başka özelliği, kendi fikirlerine ve iddialarına dipnot sistemi ile eserinde yer vermiş olmasıdır. Yine bu eserde yazarın diğer şarkiyatçıların görüşlerine de değindiği konulara rastlamaktayız.²⁴ Ancak, genellikle bu kişilerin üzerinde ittifak ettikleri meselelerle ilgili hususlardan kendi görüşlerini temellendirme amacına matuf olarak yararlandığını görmekteyiz. Kaynak kullanma yöntemi ile ilgili ise Muhammed b. İshak, Vâkîdî, Taberî gibi İslam tarihi muharrirlerinden istifade etmiştir.²⁵ Bununla beraber eser incelendiğinde bahsettiğimiz isimleri Siyer ve İslâm Tarihi konularında yetersiz bularak eleştirdiğini söylemek mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra, Kur'an-ı Kerîm'i en temel ve güvenilir kaynak olarak görmesine karşın zaman zaman ayetleri dahi eleştirmektedir. Zira Caetani, Hz. Muhammed'in esasında bir peygamber olarak ortaya çıkmadığını, onun dünyayı ele geçirmek isteyen bir maceraperest olduğunu ve Kur'an-ı Kerim'in de onun Allah'a isnad etmek istediği kendi sözleri olduğunu söylemektedir.²⁶ Aynı zamanda Buhârî gibi Müslümanlar tarafından sıhatinden şüphe edilmeyen hadis kaynaklarına da güven duymayarak kendi fikirlerini bu rivayetler doğrultusunda değiştirmedeği vakidir.

Eserin tüm ciltlerinde önsöz yazılmış olması ve yine Caetani'nin bütün ciltlerin başında o cildi ithaf ettiği kişiye yer vermesi, eserin bir başka özelliğidir.²⁷ Eserinde yararlandığı kaynaklara bakıldığında yalnızca İslâm kaynaklarından değil, Fars, Ermeni, Bizans kaynaklarından yararlandığı da görülmektedir. Tüm ciltlerde mevcut olmamakla beraber bazı ciltlerde bölge haritalarına ve çizimlere de rastlanılmaktadır. Bununla beraber 5. ciltte yer alan Yermük Savaşı bahsinde, Suriye bölgesini anlatırken kullandığı fotoğrafların, meslektaşı Alman Profesör Josef Horovitz'e (1874-1931) ait olduğunu da Caetani ile ilgili yazılmış metinlerden öğrenmekteyiz.²⁸

Caetani'nin eserinin önsözünde "Sadece iki yüz elli nüsha olan bu baskı, [asıl] baskıyı yayımlamadan önce yargıları ve yetkin kişilerin tavsiyelerini toplamak amacıyla bir deney olarak yayınlandı ve özellikle Doğu ile ilgilenenler, ilk başta kaçınılmaz kusurları nezaketle inceleyerek, eleştiri ve gözlemlerle canlanmama yardım etmek isteyenlerdir. Bu eserde pek çok tarihi materyali sistematik olarak bir araya getirmeyi hedefliyorum."²⁹ şeklindeki açıklamalarıyla eserin eksikleri noktasında düzeltme yapılabileceği düşüncesini de bir uyarı

²⁴ Bk. Caetani, *Annali Dell'İslâm*, 1/31, 222 vd.

²⁵ Kullandığı kaynakların tümünün listesi için bk. Caetani, *Annali Dell'İslâm*, 1/15-27; 2/1, XVII-XXVI.

²⁶ Leone Cateani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Câhid (Yalçın) (İstanbul: Tanîn Matbaası, 1924), 2/61, 76-77.

²⁷ Detaylı incelemek için bk. Laçın, *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, 16-24.

²⁸ Reyazul Hasan, "Prince Leone Caetani- A Great İtalian Orientalist", 55-56.

²⁹ Caetani, *Annali Dell'İslâm*, 1/2.

olarak okurlarına ifade etmiştir. Caetani ayrıca bu eserinin, İtalyan dili uzmanı olarak nitelendirdiği Hüseyin Câhid tarafından yapılan tercümesinden bahis ile kullanılan kaynaklar ve araştırma yöntemi gibi meseleler zaviyesinde İslam Tarihi'nin ilk yarım yüzyılının anlatıldığı temel eserlerden olduğu kanaatinde olduğunu belirtmiştir.³⁰

Tablo 1: Leone Cateani'nin *Annali Dell'İslâm* İsimli Eserinin İçerik Bilgisi

CİLT	PLANLANAN İLK İÇERİK	MEVCUT CİLTLERİN İÇERİĞİ	BASIM YILI - YERİ
VOL I	1-6 H.	1 - 6 H.	1905-Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL II	7-35 H.	Tomo I, 7 - 11 H. Tomo II, 11-12 H.	1907-Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL III	36-101 H.	13 - 17 H.	1910-Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL IV	102-200 H.	18 - 22 H.	1911-Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL V	201-350 H.	23 H.	1912-Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VI	351-500 H.	III, IV, V. Vol Alfabetik İndeks 13- 23 H.	1913 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VII	501-650 H.	24 - 32 H.	1914 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL VIII	651-800 H.	33 - 35 H.	1918 Milano-Ulrico Hoepli Yayınevi
VOL IX	801-922 H.	36 - 37 H.	1926 Roma-Fondazione Caetani
VOL X	Genel Alfabetik İndeks (X-XII ciltler arası)	37 - 40 H.	1926 Roma-Fondazione Caetani

3. Hüseyin Câhid Yalçın'ın Hayatı

Meşhur İtalyan müsteşrik Leone Caetani tarafından İslam Tarihine dair kaleme alınan *Annali Dell'İslâm*, Osmanlı döneminde gazeteci, siyasetçi ve bir fikir adamı olarak ön plana çıkmış olan Hüseyin Câhid (Yalçın) tarafından *İslam*

³⁰ Caetani, *Annali Dell'İslâm*, 9/XIII.

Tarihi adı ile İtalyanca aslından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Eserin mütercimi Hüseyin Câhid hakkındaki temel bilgiler, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri Sicill-i Ahval Defteri Numara 89-375'te ve TBMM Sicil Arşivi 991 nolu dosyada bulunmaktadır.³¹ Hüseyin Câhid, 7 Aralık 1875 (R. 25 Teşrîn-i Sâni 1291) tarihinde babası Ali Rıza Bey'in maliye memur olarak bulunduğu Balıkesir'de doğmuştur. 2 yaşında iken ailesi İstanbul'a gelmiş ve ilköğrenimini Aksaray'da Yakup Ağa Mahalle Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Ali Rıza Bey'in tayini ile birlikte 8 yaşında iken taşındıkları Selanik'in sancağı Serez'de Askerî Rüştiye'yi bitirmiş ve ardından da İstanbul'da Dersaadet İdadisi'ne kaydolarak liseden mezun olmuştur. 1896 yılında Mülkiye Mektebi'nden ikincilik derecesi ile mezun olan Hüseyin Câhid bu yılın sonlarına doğru Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Hulefâlığı'na tayin olarak memuriyet görevine başlamıştır. Buradaki görevinin yanı sıra çeşitli okullarda Türkçe ve Fransızca öğretmenliği de yapmış, Hulefâ İdâdisi Müdür Yardımcılığı ve Kitâbet Öğretmenliği ile Mercan İdâdisi Müdürlüğü görevlerinde de bulunmuştur.³²

Hüseyin Câhid edebiyatla ilgilenmeye başlamış³³ ve bu heves neticesinde 1891'de kaleme aldığı *Nâdîde* romanıyla edebiyat hayatı, Recâizâde Mahmut Ekrem'in önderliğinde kurulan *Servet-i Fünûn Dergisi* etrafında toplananlar arasında yer alması ve derginin başyazarlığına gelişi ile birlikte de gazetecilik hayatına atılmıştır. Tevfik Fikret'le birlikte Ocak 1909'da *Tanin*'i yayın hayatına sokmuş ve 1925 yılına kadar bu gazetenin başyazarlığı görevini devam ettirmiştir. Hayatı boyunca *Tercümân-ı Hakikat*, *Sabah*, *Şûrâ-yı Ümmet*, *Saâdet*, *Âşiyân*, *İkdâm*, *Tarîk* ve *Türk Yurdu* gibi yayın organlarında yazılarını neşretmeye devam etmiştir.³⁴

Gazete yazılarının yanı sıra Fransızca, İngilizce ve İtalyanca'dan tamamı 26.000 sayfaya ulaşan tercüme faaliyetlerinde bulunmuştur. Katalog kayıtlarına geçen 48 adet telif ve tercüme eseri bulunmaktadır.³⁵

Hüseyin Câhid'in gençlik yıllarının Osmanlı'da Batılılaşma etkisinin çokça hissedildiği İkinci Meşrutiyet'in geçiş sürecine rastlaması sebebiyle, bu dönemin onun fikrî alt yapısının oluşmasında önemli rol oynadığı düşünülebilir. Zira muhalif duruşu, mücadeleci ve polemikçi tarzı ile o dönemde kendilerini batıcı

³¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhiliye, Sicill-i Ahval Defterleri [DH. SAİDd.]*, No. 89, Gömlek No. 375.

³² Türkiye Büyük Millet Meclisi 5. Dönem Milletvekilliği seçiminde Çankırı milletvekili olarak meclise girdiği zaman kendi el yazısı ile yazmış olduğu hal tercümesi için bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), "TBMM Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu", (Erişim 27 Eylül 2020).

³³ Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, haz. Rauf Mutluay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975), 15.

³⁴ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)* (Ankara: Mars Matbaası, 1968-1969), 3/651.

³⁵ Hüseyin Câhid'in eserleri için bk. Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 3/675-678; Hilmi Bengi, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2020), 347-358; Ömer Faruk Huyugüzel, "Hüseyin Cahit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Eylül 2020).

aydınlar olarak tanımlayan kesimin ısrarla üzerinde durduğu gibi kendisinin de hürriyet idealini taşıyan batı taraftarı bir kişiliğe sahip oluşu, bu düşünceyi temellendirmektedir. Muhafız fikirlerini, kaleme aldığı gazete yazılarında da açıkça dile getirmekten çekinmemiştir.

1908 yılının Aralık ayında yapılan seçimler neticesinde İttihat ve Terakki saflarından İstanbul Milletvekili olarak Meclis-i Mebûsân'a giren ve 3 dönem mebusluğu devam eden Hüseyin Câhid böylece siyasete de adımını atmış oldu. Mayıs 1914'te Mebûsân Meclisi'nin Birinci Reis Vekilliği'ne seçilmiştir.³⁶

18 Eylül 1957'de 82 yaşında zatürreden hayatını kaybeden Hüseyin Câhid Yalçın³⁷ hem siyasi kimliği hem de edebiyat alanında ortaya koyduğu telifler ile siyaset, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji alanlarında yaptığı tercüme faaliyetleri sayesinde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kültür-fikir hayatında dikkat çeken bir isim olmuştur.

4. *Annali Dell'İslâm* Adlı Eserin Hüseyin Câhid Çevirisi

Leone Caetani'nin İtalyanca kaleme aldığı ve *Annali Dell'İslâm* ismiyle neşrettiği eseri, 1924-1927 yılları arasında Hüseyin Câhid (Yalçın) tarafından *İslam Tarihi* adı ile Türkçeye çevrilmiştir.³⁸ İslam Tarihinin hicretin 12. yılına kadar olan konuları ihtiva eden bu çeviri eser, 10 cilt olarak matbu hale getirilmiş olmasına karşın kitabın Hicrî 40. yıla kadar olan geri kalan bölümleri Türk Tarih Kurumu'nda el yazması halinde bulunmaktadır.³⁹ Basılmış olan bu on cildin içeriği aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Leone Cateani'nin *Annali Dell'İslâm* İsimli Telifinin Hüseyin Câhid Tarafından Çevrilmiş *İslam Tarihi* Adı İle Çevirisinin İçerik Bilgisi

CİLT	MEVCUT CİTLERİN İÇERİĞİ	BASIM YERİ-YILI
1	Mukaddimât. 601 – 605 Târîh-i Mîlâdî	İstanbul, 1924-Tanîn Matbaası
2	Kâbe'nin Tekrar İnşası, Mekke Devrinin Hülâsası	İstanbul, 1924-Tanîn Matbaası
3	Birinci Sene-i Hicriyye Vakâyi'ı Müslüman Mebde-i Tarihi Osman b. Maz'ûn	İstanbul, 1924-Tanîn Matbaası
4	Üçüncü Sene-i Hicriyye Vakâyi'ı Küdr Seferi Talâk Hakkında Ahkâm	İstanbul, 1925-Yeni Matbaa

³⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Meclis-i Vükelâ [MV]*, No. 235, Gömlek No. 73.

³⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 3/652.

³⁸ Leone Cateani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Câhid (İstanbul: Tanîn Matbaası, 1924-1927), 1-10.

Eserin 4. Cildi 1925'te Yeni Matbaa'da, 6. Cildi ise 1925'te Vatan Matbaası'nda basılmıştır.

³⁹ Hüseyin Câhid, *İslam Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Yazma Eserler, T/0136).

5	İkinci Cildin Mukaddimesi Menâbi' Hakkında Mütemmim Cedvel 7. Sene-i Hicrîyye Vakâyı' Ebû Basîr'in Ticareti	İstanbul, 1925-Tanîn Matbaası
6	Sekizinci Sene-i Hicriyye Vakâyı' Huneyn Muhârebesi Ümeyye b. Ebî Salt	İstanbul, 1925-Vatan Matbaası
7	10. Sene-i Hicriyye Vakâyı' Peygamber'in Oğlu İbrahim'in Vefâtı Peygamber'in Şemâil-i Vechiyyesi ve Tasviri	İstanbul, 1925-Tanîn Matbaası
8	11. Sene-i Hicriyye Vakâyı' Benû'n-Neha'ların Hey'et-i Sefâret Ümmü Zemi'nin İsyanı	İstanbul, 1926-Tanîn Matbaası
9	11. Sene-i Hicriyye Vakayı'ı (Ma bâd) Yalancı Peygamber Müseylime San'a'da Araplarla İranlılar arasında Mücadele	İstanbul, 1926-Tanîn Matbaası
10	On İkinci Sene-i Hicriyye (Mâ ba'd) Yemen - Necran Hristiyanlarıyla Muâhede İran İmparatorluğunun (Irak) İstilas ve Hire'nin Arsa Tesellümiyeti (Medine Mektebinin Rivayeti)	İstanbul, 1927-Tanîn Matbaası

Hüseyin Câhid'in tercüme metoduna göz attığımızda kendisinin İtalyancaya yeterince hâkim olduğunu ve çevirisinde eserin orijinaline olabildiğince sadık kaldığını görmekteyiz. Bu eser dışında farklı birçok tercümesi bulunan Hüseyin Câhid,⁴⁰ geniş hacimli olan bu eseri de İslam Tarihi alanına kazandırmıştır. Ancak eserin ilk cildine yazdığı "Mütercimim Sözleri" bölümünde; "Bu eser Avrupa'da yazılmış en mükemmel, mümkün olduğu kadar tarafsız ve hayırhâhâne bir tarih" şeklindeki sözleriyle, eser üzerinde çalışanları temkinli olmaya yöneltmiştir.⁴¹ Fakat yine de ülkemizde bu alandaki herkesin istifade edebileceği bir çeviri metin olarak karşımızda durmaktadır.

⁴⁰ Hüseyin Câhid'in diğer çeviri eserleri için bk. Bengî, *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*, 347-358

⁴¹ Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Câhid, 1/5-6.

Eserin içeriğine bakıldığında, mevcut birtakım lügavî hataların büyük anlam değişikliklerine yol açmadığı görülmektedir. Kelime temelli hatalar tüm çeviri eserlerde rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla bu eserin İtalyancası ile Osmanlı Türkçesi çevirisi mukayese edildiğinde belirgin ve sakıncalı hataların bulunmadığı tespit edilebilmektedir.⁴² Ayrıca çevirinin 8. cildinde yer alan “İhtar” yazısında, 10. hicri yıla gelinceye dek farklı bir yazım metodu kullandığını anlatmaktadır. 11. yıla gelinceye kadar eserin “Medhal” kısmını yazdığına ve bu tarihten sonra asıl tarihi anlatmaya başladığına değinmiştir. Bilhassa bu seneden sonra kitabın içeriğine daha hassas bir gözle baktığını ve diğer ciltlerden farklı bir metod uygulayacağını ifade etmiştir. İlk 8 cildin çevirisinde olaylar hakkında verilenleri tek bir hikâyeye dönüştürerek aktardığını ancak bundan sonraki rivayetlerde hadislerin râvilerine de yer vermek suretiyle İslam Tarihi’ni daha açık ve net olarak ortaya koyacağını söylemiştir.⁴³

Aynı zamanda Hüseyin Câhid, esere yazdığı önsözde belirttiği üzere, ilim erbâbının İslam Tarihi hakkında yazılan olumsuz değerlendirmelere karşı reddiye yazabilme ve izah edebilme kudretine malik olabilmeleri için, eserin İtalyancasındaki saygısızca yazılan ifadeleri dahi olduğu gibi çevirmeyi gerekli görmüştür. Fakat Hüseyin Câhid bazı fıkralarda gerekli gördüğü yerlere notlar ilave ettiğini de ifade etmiştir. İslam Tarihi yazarları için önem arz eden hürmet ifadelerini de ekmediğini, bunun eserin hususiliğine halel getireceğini düşündüğünü de eklemiştir. Nitekim kendisinin bir elçi konumunda olduğunu belirterek okuyuculardan, çevirinin bu şekilde neşredildiğini göz önünde tutmalarını da istiham etmekten geri duramamıştır.⁴⁴

5. Çeviri Eserin Türkiye'deki Yansımaları

İtalyan müsteşrik Leone Caetani tarafından kaleme alınan ve 1924'te Hüseyin Câhid'in Türkçeye tercüme ettiği *Annali Dell'İslâm/ İslâm Tarihi* adlı eserin gerek Avrupa'da gerekse Osmanlı coğrafyasında büyük yankı uyandırmış olduğu muhakkaktır. Bu çalışmaya hem Osmanlı'nın çeşitli bölgelerindeki ilim adamları tarafından hem de Türk âlimlerince eserin ilk neşredildiği dönemden itibaren değerlendirme ve eleştiriler yöneltilmiştir.

Caetani'nin eseri, Mustafa Kemal Atatürk'ün de dikkatini çekmiştir. *İslam Tarihi* adı ile çevirisi yapılan bu eserin Atatürk'ün okuduğu kitaplar arasında yer aldığı belirtilmekte⁴⁵ hatta Hüseyin Câhid'in tercümesinden önce manevi kızı Afet İnan'a kitabın ilk yedi sayfasının çevirisini yaptırdığı ifade edilmektedir.⁴⁶

1863 yılında Hollandalı meşhur müsteşrik Reinhart Pieter Anne Dozy tara-

⁴² Örnekler için bk. Laçın, *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*, 29-30.

⁴³ Cateani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Câhid, 8/7.

⁴⁴ Cateani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Câhid, 1/5-6.

⁴⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, “Caetani, Leone”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 10 Ekim 2020).

⁴⁶ “İslamiyet ve Hz. Muhammed'e Bakışıyla Atatürk”, *İnsan* 6-7 (Mart-Nisan 1986), 53.

findan kaleme alınan *Essai sur l'Histoire de l'Islamisme* adlı eseri 1908 yılında *Târih-i İslâmiyet* adı ile tercüme eden Abdullah Cevdet, Leone Caetani'nin İslam Tarihine dair yazdığı kitabın tercüme edilmesi teklifini bizzat kendisi Hüseyin Câhid'e sunduğunu belirtmektedir. Abdullah Cevdet, *İctihad Gazetesi*'nin 161. sayısında "Mühim Bir Eser-i İslâmî Hakkında" başlığı ile Hüseyin Câhid'in tercüme ettiği bu kitabın ciltleri ve muhteviyatı hakkında kısaca bilgi vermiştir.⁴⁷

Hüseyin Câhid ile aynı fikrî yapıda olan Abdullah Cevdet neşredilen bu kitaptan övgü ile bahsetmiştir. Buna karşın eserin yanlış ve tutarsız bilgiler ile İslam, Hz. Muhammed ve Müslümanlar hakkında iftiralarla dolu olduğu yönünde fikir beyan eden isimler de bulunmaktadır. Kitabın yayınlandığı ilk günlerden itibaren esere yöneltilen eleştiriler belirmeye başlamıştır. Bu eleştiri yazarlarından ilki, 1 Kânun-ı Sâni 1341/ 1 Ocak 1925 tarihli *Mihrab Dergisi*'nin 25. sayısında "İslam Tarihi-Hüseyin Câhid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad" başlıklı bir makale kaleme alan ve bu yazısına *Mihrab Dergisi*'nin 26. ve 27. sayılarında da tefrika halinde devam eden Yusuf Ziya Bey (Yörükân/öl.1954) olmuştur.

Yusuf Ziya Bey, Hüseyin Câhid tarafından tercümesi yapılan eserin her ne kadar büyük bir emek mahsulü olduğunu itiraf etmiş olsa da Caetani'nin, eserini büyük bir Hıristiyanlık taraftarlığıyla ve itimat edilemeyecek bir tarzda, mesnetsiz iddialarla dolu bir şekilde kaleme almış olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁸

Caetani ve eserine yönelik reddiye tarzında ele alınan yazılardan biri de, 5 Şubat 1341/ 11 Receb 1343 (5 Şubat 1925) tarihli *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin 637. sayısında Dârü'l-Fünûn-ı Mülgâ Hikmet-i Teşrî' Müderrisi Sadreddin Efendi (1858-1931) tarafından "İslam Tarihi" başlığı ile kaleme alınan makaledir. Sadreddin Efendi bu yazısında, Leone Caetani'nin eserinin Müslümanları rencide eden bir mahiyette olduğunu belirterek eseri ret ve cerh konusunda kendisini mesul hissettiği için böyle bir makale yayınladığını ifade etmiştir. Leone Caetani'nin bir İslam düşmanı olarak İslam büyüklerine karşı hakaretimiz ifadelerde bulunduğunu belirtmeye çalışmıştır.⁴⁹

Hüseyin Câhid tarafından tercümesi yapılan *İslam Tarihi* adlı eseri tenkid eden Osmanlı dönemi müelliflerinden bir diğeri ise Babanzâde Ahmed Nâim (1872-1934)'dir. Müellif Sadreddin Efendi'nin hemen ardından 18 Receb 1343/ 12 Şubat 1925 tarihli *Sebîlü'r-Reşâd* dergisinin 638. sayısında "İslâm Tarihi Hakkında-Hüseyin Câhid Beyefendi'ye Açık Mektup" başlığı ile bir makale kaleme almıştır. Babanzâde bu yazısında, Hüseyin Câhid'in büyük bir emeğin

⁴⁷ Abdullah Cevdet, "Mühim Bir Eser-i İslâmî Hakkında -Hüseyin Câhid Bey Biraderimize:", *İctihad* 161 (1 Kanun-ı Sâni 1924/1 Ocak 1924), 3300.

⁴⁸ Yusuf Ziya (Yörükân), "İslam Tarihi - Hüseyin Câhid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad", *Mihrab* 2/25 (1 Kânun-ı Sâni 1341/1 Ocak 1925), 1-3.

⁴⁹ Sadreddin Efendi, "İslam Tarihi", *Sebîlü'r-Reşâd* 25/637 (18 Receb 1343/12 Şubat 1925), 193.

ürünü olarak tercümesini yaptığı ve yaklaşık dört beş bin sayfayı bulacak olan bu kitabın neşredilen ilk iki cildini kemâl-i dikkat ile okuduğunu belirtmektedir. Her ne kadar harcanan emeğe saygısının olduğunu ifade etse de eserin içeriğinden dolayı, yapılan bu yayını Müslüman mahallesinde salyangoz satmak olarak nitelendirmiş ve kitabın değil bazı kısımlarında, büyük yekûn tutan birçok bölümünde tahammül edilemez yalan ve iftiraların olduğunu söylemektedir.⁵⁰

Babanzâde, tercümesi yapılan bu eserin hiçbir ilmî ve tarihî değeri bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre eserin müellifi bir müsteşrik olmasından dolayı olaylara öyle bir taassup ile yaklaşmıştır ki, bundan dolayı hakikati tahrif etmekten ve İslam'a hakaret ve iftiradan kendisini alamamış ve bu hislerini satırlarına olduğu gibi yansıtmıştır. Zira bir müsteşrik şarktan bahsedeceği zaman binlerce yıldır kökleşmiş olan taassup damarları ister istemez kabarcak ve o, hakikati olduğu gibi görmeye ve göstermeye tahammül edemeyecektir. Bu sebeple bu eser insanların zihinlerini bulandırmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Zira ona göre bu eserin yazılış amacı, tarihi hakikatleri tahrif etmeye çalışmaktan başka bir şey değildir.⁵¹

Babanzâde Ahmed Nâim bu makalesinin ardından, *Sebilü'r-Reşâd Dergisi*'nin 640 ve 641. sayılarında birer makale daha neşretmiş ve Leone Caetani'nin bu eseri asıl kaleme alma sebebini ve eserini yazarken İslam'a karşı içinde bulunduğu kin ve nefret duygularını ortaya koymaya çalışmıştır.

Leone Caetani ve eserine karşı neşredilen tenkid yazılarından bir diğeri de Yusuf Zahir Efendi (öl. 1956) tarafından kaleme alınmıştır. *Mahfil Dergisi*'nin 58 ile 60 ve 65. sayıları arasında tefrika halinde toplamda yedi makale kaleme alan Yusuf Zahir Efendi, özel olarak Caetani'nin ele aldığı "İslam Tarihi'nde İsnad" konusu üzerinde eleştirilerini dile getirmiştir.⁵² Zahir Efendi makalelerinde Caetani'nin isnadı değerlendirme biçiminin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Zira Zahir Efendi, Caetani'nin isnadı; "bir hadisi Peygamber'in kendisinden yâhut muasırı ashabın birinden başlayarak metnini tahriren tesbit etmiş olan zâta gelinceye kadar şifâhen rivayet eden bütün kimselerin zaman sırasıyla ta'dâdından ibarettir..."⁵³ şeklinde tanımladığını söylemektedir. Oysa sened zincirinin Caetani'nin dediği gibi geliş güzel bir sıralama olmadığını ve hadisi yazı ile tespit eden müellifin sonrasında hadisi zikreden kişinin yaşadığı dö-

⁵⁰ Babanzâde Ahmed Nâim, "İslâm Tarihi Hakkında-Hüseyn Câhid Beyefendi'ye Açık Mektup", *Sebilü'r-Reşâd* 25/637 (18 Receb 1343/ 12 Şubat 1925), 211.

⁵¹ Babanzâde Ahmed Nâim, "İslâm Tarihi Hakkında", 211.

⁵² Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 5/58 (Şaban 1343), 177-179; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 5/60 (Şevval 1343), 224-225; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 6/61 (Zilkade 1343), 4-5; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 6/62 (Zilhicce 1343), 22-23; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 6/63 (Muharrem 1344), 37-38; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 6/64 (Safer 1344), 51-53; Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", *Mahfil* 6/65 (Rebiülevvel 1344), 68-69. Makalelerin sadeleştirilmesi için bk. Yusuf Zâhir Efendi, "İslâm Tarihinde İsnad". çev. Sadettin Gürman, *İstem* 17/34 (2019), 213-239. <https://doi.org/10.31591/istem.597775>

⁵³ Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", 178.

me kadar da ulaştırılması gerektiğini iddia etmektedir. Yani bir hadisi Hz. Peygamber'in kendisinden veya ashabın birinden başlayarak metnini yazmak suretiyle tespit etmiş olan kişiye gelene kadar sözlü bir şekilde aktaran herkesin zaman sırasıyla birer birer zikredilmesinden ibaret olduğunu belirtmektedir. Bu gerekçelerle Caetani'nin tarihçilik yönünün zayıflığına işaret eden Zahir Efendi, kendi ifadeleriyle onun "müdekkik bir tarihçi değil garazkâr bir müfteri" olduğunu söylemektedir.⁵⁴

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Ömer Rıza Doğrul'un sahipliğini yaptığı ve başmuharrirliğini üstlendiği *Selâmet Dergisi*'nin 19 Eylül 1947 tarihli 18. nüshasında, Emekli Süvari Albay Ömer Alpaslan imzalı bir okuyucu mektubunda; Hüseyin Câhid'in 1924 yılında İtalyanca'dan tercüme ettiği İslam Tarihi adlı esere ve onun İslam'a saldıran yazarı Leone Caetani'ye karşı, o güne kadar İslam uleması içerisinde cevap veren herhangi bir kişinin bulunup bulunmadığı sorusuna yer verilmiştir. Bu mektuba dergi yönetimi tarafından yanıt olarak, daha önce Babanzâde Ahmed Nâim ve Ali Sadreddin Efendi'nin kaleme aldıkları makalelerde söz konusu bu eserin hataları ve açık iftiralarına karşı cevap verildiği belirtilmiştir. Ayrıca, yazıldığı takdirde Caetani'nin eseri ile aynı hacimde bir kitap olacağından dolayı o güne kadar reddiye tarzında bir kitap yazılmadığı fakat eserinde İslamiyet'e ve Müslümanlara karşı kin ve düşmanlığını gizlemeyen Caetani'ye karşı ilk fırsatta onun sahtekârlığını ortaya çıkaracak tarzda bir çalışma yapılacağı da ifade edilmiştir.

Leone Caetani ve kaleme aldığı eseri hakkında en kapsamlı eleştiri, siyer çalışmaları ile tanınmış olan ilim adamı M. Asım Köksal tarafından yapılmıştır. Asım Köksal, Caetani'nin kitabının baştan sona yanlış ve yalanlarla dolu olduğunu ifade ederek *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiye* adı ile bir kitap yazmış ve 1961 yılında yayınlamıştır.⁵⁵ Köksal, Caetani'nin de diğer müsteşrikler gibi olayları çarpıtan, hakikati tahrif eden biri olduğunu söyleyerek, *İslam Tarihi* adlı eserinin Hz. Peygamber başta olmak üzere onun ashabı ve tüm Müslümanlara hakaretler içeren bir tarzda kaleme alındığını ifade etmiştir. Kitabın bu niteliğinden dolayı da birçok kimsenin itikadının sarsılmasına sebep olduğu iddiasında bulunmuştur. Caetani'nin kitabında, kaynakların varlığına rağmen hadiseleri asıl şekillerinden uzaklaştırıldığı, bu hadiselerin kastedildiği manaların başka türlü gösterilmeye çalışılarak gerçeklerin açıkça tahrif edildiği ve bunların, ya asıl kaynaklardan nakledilirken yapıldığı, ya da konunun yanlış anlaşılmasından ileri geldiği ifade edilmektedir.⁵⁶

⁵⁴ Yusuf Zahir, "İslam Tarihi'nde İsnad", 178.

⁵⁵ Bk. Mustafa Asım Köksal, *Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiye* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961). Asım Köksal bu kitabını yayımlamadan evvel Caetani'ye yönelttiği reddiyelerini 1956-1958 yılları arasında "İslam" dergisinin 2-10 ile 12. ve 17. sayılarında kaleme aldığı on bir makalesinde neşretmiştir. Bu makaleleri daha sonra genişleterek kitap haline getirmiştir.

⁵⁶ Bk. Asım Cüneyd Köksal, "Leone Caetani (1869-1935) adlı İtalyan oryantalist, "Annali Dell'İslâm" (İslâm Tarihi) isimli 10 ciltlik bir eser neşreder", *Twitter* (23 Nisan 2020, 21:20).

Asım Köksal'ın Caetani'ye yönelttiği eleştirileri haklı bulmakla birlikte, onun müsteşriklere karşı İslam'ı aşırı savunmacı yaklaşımından dolayı bazı noktalarda hataya düştüğünü söyleyen İslam Tarihi araştırmacılarından Mehmet Azimli, "Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavrıları -Asım Köksal Örneği-" adlı bir makale kaleme almıştır. Köksal'ın reddiyesinde, Caetani'ye yerinde cevaplar verdiğini ancak zaman zaman da İslam geleneğinde yaygın olan anti-oryantalist ön yargıların tesiriyle şartlanmış bir tavır takındığını ve bunu çalışmasına da yansıtıldığını ifade etmektedir.⁵⁷ Azimli, Köksal'ın bazı hamasi duygular altında İslam'ı ve Müslümanları savunma gayreti ile ilmî üsluba pek de uygun olmayacak tarzda hakaretvari ifadeler kullandığını belirtmiş ve bu türden bir üslubun, yapılan haklı eleştiriyi de zedelediğine ve yarardan ziyade zarara sebebiyet verdiğine değinmiştir. Bunun yanı sıra Köksal'ın, Caetani'yi eleştirirken birtakım ideolojik tarafgirlikle olaya yaklaştığını ve bu durumun Caetani'nin bazı doğru yaklaşımlarını bilerek veya bilmeyerek göz ardı etmesine sebep olduğunu aktarmıştır.⁵⁸

Asım Köksal'ın Caetani ve onun eserine karşı yönelttiği reddiyesini değerlendirmeye alan bir diğer İslam Tarihi araştırmacısı da Şaban Öz'dür. Öz, "Asım Köksal'ın Caetani Reddiyesi Üzerine" başlığı ile kaleme aldığı makalesinde Asım Köksal'ın yazdığı eserin tam manasıyla bir reddiye olmaktan çok uzak olduğunu ve eleştiri olarak zikredilen hususların belirli birkaç noktayı geçmediğini belirtmiştir. Köksal'ın, reddiyesini yazarken Hüseyin Câhid çevirisinin sadece birinci cildini dikkate aldığını ve bu durumun da kitabın genel çerçevesi ile anlaşılmasına engel teşkil ettiğini ifade etmiştir. Şaban Öz'e göre Asım Köksal'ın ileri sürdüğü deliller çoğu zaman ele aldığı konu ile ilgisiz kalmıştır. Bu delillerin zaman zaman da mantıki dayanaklardan uzak kalışı ve Köksal'ın, bazı noktalarda Caetani'nin görüşlerini yanlış anlamış olması reddiyenin geçerliliğini olumsuz manada etkilemiştir.⁵⁹

Eserin Türkiye'deki yansımaları ve eser hakkındaki reddiyelere genel olarak bakıldığında, bunların Leone Caetani'nin kaleminden çıkan metnin tamamı incelenmeksizin yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Hüseyin Câhid eserin tamamını Osmanlı Türkçesine çevirmiş ancak bu reddiyeler sadece matbu hale getirilen kısım üzerinden yazılmıştır. Hüseyin Câhid'in sağlığında kendisinde bulunan ancak vefatından sonra Türk Tarih Kurumu'na aktarılan eserin kalan kısmının el yazması nüshalarının, henüz araştırmacılar tarafından görülmemiş, incelenmemiş ve hakkında bir araştırma yapılmamış olduğu görülmektedir. Bu vechile kaleme alınan tüm reddiyeler aslında eserin tamamını şâmil olmadığından bir bakıma eksiktir denilebilir. İlmî katkısı göz önüne alınarak değerlendiril-

⁵⁷ Mehmet Azimli, "Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavrıları -Asım Köksal Örneği-", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 2/3 (2002), 240.

⁵⁸ Azimli, "Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavrıları", 241-242.

⁵⁹ Şaban Öz, "Asım Köksal'ın Caetani Reddiyesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 162.

lecek olursa, araştırmacılar ve bu konunun meraklıları için henüz ulaşılmamış ve çalışılmamış olan bu eserin kalan kısımları aydınlatılmayı beklemektedir.

Sonuç

Türkçeye *İslam Tarihi* adı ile tercüme edilen *Annali Dell'İslâm* adlı eserin müellifi İtalyan oryantalist Leone Caetani, eserini yazarken her ne kadar klasik İslam kaynaklarını kullanmış olduğunu belirtse de vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda yaptığı yanlış yorum ve değerlendirmeleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Müslümanların kutsal addederek ve herhangi bir şüpheye yer vermeksizin kabul ettikleri değerler hakkında alaycı ve hatta aşağılayıcı ifadeleri, eserine yöneltilen eleştirilerin önde gelen sebepleri arasındadır.

Kendine has üslubu, onun tepki almasının başlıca sebeplerindedir. Zira görüşlerinin birçoğunda İslam'ı yorumlarken birtakım hatalara düşmüş olduğu kabul edilen Hubert Grimme, Aloys Sprenger, Theodor Nöldeke gibi diğer birçok oryantalistin düşünce ve görüşlerinden de esinlendiğini bizatihi kendisi de ifade etmiştir. Her ne kadar olaylara bilimsel ve tarafsız baktığını belirtmiş olsa da mensubu olduğu Batı ve Hristiyan değerlerinden ve yetiştiği ortamın düşünce yapısından tamamen ayrı kalamamış ve olayları bu zihni arka planın etkisi ile ele almıştır. Bu durum, kendisinin olaylara Hristiyan taassubu ile yaklaştığı eleştirilerini doğrular niteliktedir.

Tüm bu sebepler neticesinde Caetani'nin eserinin Türkçe tercümesinin yayımlanmasının ardından hem Osmanlı'nın son dönem araştırmacıları tarafından hem de sonraki dönemlerde eser muhtevasına ve müellifinin sahip olduğu İslam Tarihi düşüncelerine yönelik eleştiri yazıları kaleme alınmıştır. Reddiye yazarlarının özellikle İslam Tarihi araştırmalarında yetkin kabul edilen kişiler olması, dile getirilen eleştirilerin haklılık payının olduğunu gösteren işaretlerdendir. Ancak tarihi süreçte Caetani'ye reddiye kaleme alanların da bazı noktalarda tenkit edildiği görülmüştür. Zira reddiye yazarlarından biri olan Asım Köksal; İslam'ı, Hz. Peygamber'i ve Müslümanları müdafaa duygusu ile aşırı savunmacı yaklaşımlarının vermiş olduğu duygularla birtakım mevzularda Caetani'nin yanlış olmayan düşüncelerini de göz ardı etmiştir.

Genel hatlarıyla bakıldığında Caetani'nin eserinin, temel İslam Tarihi kaynaklarını ve bunların ihtiva ettiği tüm malzemeyi yıl yıl bir araya getiren bir kronik olarak önemi büyüktür. Bu yönüyle Muaviye öncesi dönem için yararlı bir çalışma olarak görülmesine rağmen eserinde ele aldığı mevzuların Hz. Muhammed ve onun ashabı hakkında sahip olduğu önyargılı tavır sebebiyle serdettiği iddiaların kimi zaman hakikatle bağdaşmadığı ve Caetani'nin bütün değerlendirmelerinin güçlü ve sıhatli olmadığı kanaati de oluşmuştur. Tüm bu gerekçeler göz önüne alındığında tarihi gerçekliği barındırmakla bir kaynak değeri taşımasına karşın, bir şarkiyatçı tavır ve üslup ile kaleme alındığı göz ardı edilmeden incelenmesi gereken bir eser olarak dikkat çekmektedir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında bakıldığında Leone Caetani'nin bu ça-

İşmasının hem Avrupa'da hem de Müslüman coğrafyasında ses getiren bir eser olduğu açıkça görülmektedir. Hüseyin Câhid Yalçın'ın çevirisi ile yayımlandığı ilk dönemlerden itibaren birtakım çevrelerce beğeni ile takip edilen, birtakım çevrelerce de ağır eleştirilere konu olan *İslam Tarihi* adlı bu eserin, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi ulemasınca hiçbir surette bir Müslüman tarafından kaynak olarak kullanamayacağı ifade edilmiştir. Caetani'nin, kitabını mutaassıp bir Hristiyan zihniyetiyle, birtakım maksatlar güderek ve o maksatları tahakkuk ettirmek amacıyla çalışarak Hristiyanlığın İslamiyet'e karşı tarihi düşmanlığına dikkat çekmek için yazdığı ifade edilmiştir. Bu sebeple de Caetani'nin kitabının yalnızca müsteşrikler için bir kaynak eser olarak kullanılabileceği dile getirilmiştir.

Müslüman ilim adamlarına düşen vazifenin ise, tarihî bir değeri olmakla birlikte bu tarzda oryantalist zihniyetle kaleme alınan eserleri bir müdekkik ve münekkit gözüyle okumak suretiyle bu eserlerin iç yüzünü anlayarak açığa çıkarmak olduğu da açıktır.

Kaynaklar

- » “Avrupa Edebiyatı ve Biz Muharririne Göre İslam Dini ve Medeniyet”. *Türk-İslam Ansiklopedisi Muhitülmaarif Mecmuası* 1/28 (4 safer 1361/ 20 Şubat 1942), 2-3.
- » “İslamiyet ve Hz. Muhammed'e Bakışıyla Atatürk”. *İnsan* 6-7 (Mart-Nisan 1986), 51-54.
- » “Okurlarımıza Cevaplar – Caetano'nun Eseri Hakkında”. *Selamet Dergisi-Dînî, İlmî, Ahlâkî, Siyasi Haftalık Mecmua* 18 (19 Eylül 1947), 16.
- » Abdullah Cevdet. “Mühim Bir Eser-i İslâmî Hakkında-Hüseyin Câhid Bey Biraderimize”. *İctihad* 161 (1 Kanun-ı Sâni 1924/1 Ocak 1924), 3300.
- » Akiki, Necib. *el-Müsteşrikün*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maarif, 1980.
- » Azimli, Mehmet. “Müslüman Tarihçilerin Oryantalistlere Karşı Tavırları -Asım Köksal Örneği-”. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 2/3 (2002), 237-243.
- » Babanzâde Ahmed Nâim. “İslam Tarihi Hakkında Hüseyin Câhid Bey'e Açık Mektup”. *Sebîlü'r-Reşâd* 25/638 (12 Şubat 1341/18 Receb 1343), 211-213.
- » Babanzâde Ahmed Nâim. “İslam Tarihi Hakkında-I”. *Sebîlü'r-Reşâd* 25/640 (26 Şubat 1341/ 2 Şaban 1343), 244-249.
- » Babanzâde Ahmed Nâim. “İslam Tarihi Hakkında-II”. *Sebîlü'r-Reşâd* 25/641 (5 Mart 1341/ 9 Şaban 1343), 260-263.
- » BCA, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi. *Başbakanlık, Özel Kalem Müdürlüğü [30-1-0-0]*. No. 55, Gömlek No. 338, Sıra No. 10, Dosya Ek: E2. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- » Bedevi, Abdurrahman. *Mevsûatü'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 3. Basım, 1993.
- » Bengî, Hilmi. *Gazeteci, Siyasetçi ve Fikir Adamı Olarak Hüseyin Cahit Yalçın*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- » BOA, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye, Sicill-i Ahval Defterleri [DH. SAİD.]*. No. 89, Gömlek No. 375. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- » BOA, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vükelâ Mazbataları [MV.]*. No. 235, Gömlek No. 73. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/>
- » Caetani, Caetani Centre Art Making-Life Shaping. “Caetani Chronicle”. Erişim 10 Ekim 2020. <https://www.caetani.org/caetani-chronicle/>
- » Caetani, Leone. *Annali Dell'İslâm*, 10 Cilt. Milano/Roma: Ulrico Hoepli/Fondazione Caetani,1905-1926.
- » Cateani, Leone. *İslam Tarihi*. çev. Hüseyin Câhid. 10 Cilt. İstanbul: Tanîn Matbaası/Vatan Matbaası, 1924-1927.
- » Çankaya, Mücellidoğlu Ali. *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. 3 Cilt. Ankara: Mars Matbaa-

- si, 1968-1969.
- » Greater Vernon Museum & Archives. "The Caetani Family: Popes, Princes, Scholars and Artists by Karen Avery". Erişim 10 Ağustos 2020.
 - » <https://web.archive.org/web/20070315194544/http://www.vernonmuseum.ca/caetani/part1.php>
 - » Hasan, Reyazul. "Prince Leone Caetani – A Great Italian Orientalist (1869-1935)". *Hamdard Islamicus* 5/1 (1982), 45-81.
 - » Hodgson, Marshall G.S. *İslam'ın Serüveni-Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. Alp Eker vd. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
 - » Huyugüzel, Ömer Faruk. "Hüseyin Cahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Eylül 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yalcin-huseyin-cahit>
 - » Köksal, Asım Cüneyd. "Leone Caetani (1869-1935) Adlı İtalyan Oryantalist, "Annali dell'İslâm" (İslâm Tarihi) İsimli 10 Ciltlik Bir Eser Neşreder", *Twitter*. 23 Nisan 2020, 21:20. Erişim 11 Ekim 2020. <https://twitter.com/lazamani/status/1253384747247636487>
 - » Köksal, Mustafa Asım. Müsteşrik Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihindeki İsnad ve İftiralara Reddiye. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1961.
 - » Laçın, Bahar. *Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Kitabı Çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hadis Hakkındaki Görüşleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
 - » Murad, Yahya. *Mu'cemu esmâ'i'l-müsteşrikîn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlimiyye, 1425/2004.
 - » Online Library Wiley. "Current Topics – Leone Caetani". Erişim 20 Eylül 2020. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1478-1913.1936.tb00887.x>
 - » Öz, Şaban. "Asım Köksal'ın Caetani Reddiyesi Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 162-170.
 - » People Pill. "People / Leone Caetani". Erişim 12 Eylül 2020. <https://peoplepill.com/people/leone-caetani/>
 - » Sadreddin Efendi. "İslam Tarihi Hakkında". *Sebülür-Reşâd* 25/367 (5 Şubat 1341/ 11 Receb 1343), 193-195.
 - » Said, Edward. *Oryantalizm (Doğu Bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*. çev. Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998.
 - » Şakiroğlu, Mahmut H. "Caetani, Leone". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/caetani-leone>
 - » Şakiroğlu, Mahmut H. "Levi Della Vida Giorgio". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Ekim 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/levi-della-vida-giorgio>
 - » TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi Sicil Arşivi, *T.B.M.M Üyeleri İçin Tercümei Hal-Hüseyin Cahit*, Dosya No: 991, Kutu No: 13.
 - » https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/HT_902_1_5.pdf
 - » Treccani. "Caetani, Leone". Erişim 28 Eylül 2020. [https://www.treccani.it/enciclopedia/leone-caetani_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/leone-caetani_(Dizionario-Biografico)/)
 - » Yalçın, Hüseyin Cahit. *Edebiyat Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.
 - » Yıldırım, Sema – Zeynel, Behçet Kemal (ed.). *TBMM Albümü 1920-2010*. 4 Cilt. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 5/58 (Şaban 1343), 177-179.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 5/60 (Şevval 1343), 224-225.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 6/61 (Zilkade 1343), 4-5.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 6/62 (Zilhicce 1343), 22-23.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 6/63 (Muharrem 1344), 37-38.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 6/64 (Safer 1344), 51-53.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslam Tarihi'nde İsnad". *Mahfil* 6/65 (Rebiülevvel 1344), 68-69.
 - » Yusuf Zâhir Efendi. "İslâm Tarihinde İsnâd". çev. Sadettin Gürman, *İstem* 17/34 (2019), 213-239. <https://doi.org/10.31591/istem.597775>
 - » Yusuf Ziya (Yörükân). "İslam Tarihi – Hüseyin Câhid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad". *Mihrab* 2/25 (1 Kânun-ı Sâni 1341/1 Ocak 1925), 1-13.
 - » Yusuf Ziya (Yörükân). "İslam Tarihi – Hüseyin Câhid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neşrettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad". *Mihrab* 2/26 (1 Şubat 1341/1 Şubat 1925), 49-57.
 - » Yusuf Ziya (Yörükân). "İslam Tarihi – Hüseyin Câhid Bey'in İtalyancadan Tercüme ve Neş-

- rettiği Leone Caetani'nin İslam Tarihi Hakkında İntikad". *Mihrab* 2/27 (1 Mart 1341/1 Mart 1925), 97-107.
- » Yücel, Ahmet (ed.). *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.